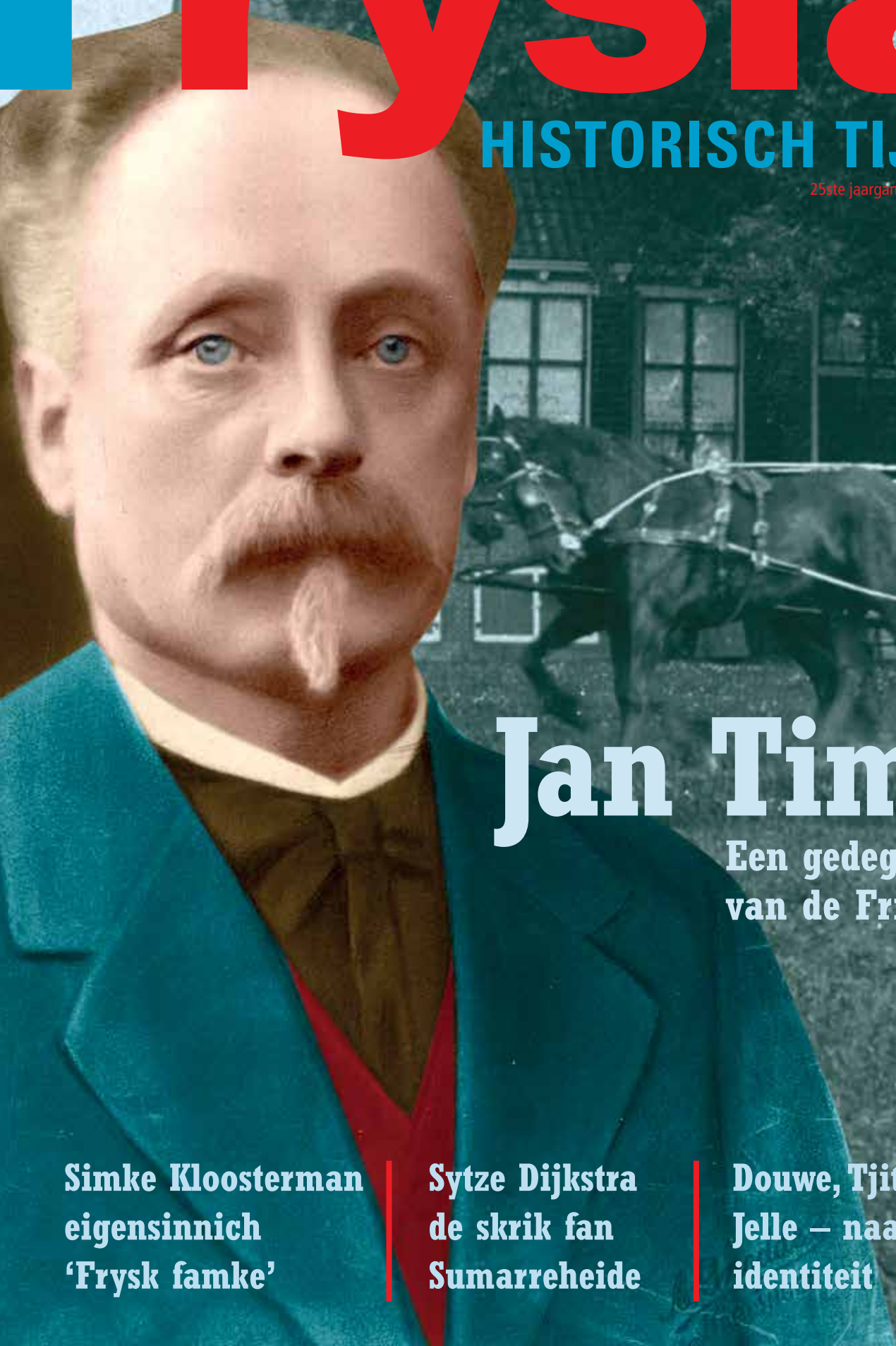

Fryslân

HISTORISCH TIJDSCHRIFT

25ste jaargang | nummer 3 | mei/juni 2019 | € 4,95

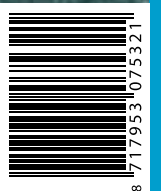
Jan Timmer

Een gedegen vernieuwer
van de Friese landbouw

Simke Kloosterman
eigensinnich
'Frysk famke'

Sytze Dijkstra
de skrik fan
Sumarreheide

Douwe, Tjitske,
Jelle – naam en
identiteit

Jan Timmer: innovatieve boer en bestuurder

Jan Timmer en zijn dochter Jetske op een sjees bij boerderij Heemstra State te Kimswerd, 1902. (Tresoar)

De decennia rond de eeuwwisseling van 1900 waren een tijd van grote en snelle vooruitgang. Zo werd in 1889 de Eiffeltoren, tot enthousiasme van de Parijzenaren, verlicht door duizenden Edison-gloeilampen. De Friese Jan Timmer (1859-1923) was in zijn tijd niet enkel een pionier en wegbereider, maar ook een persoon die de vernieuwingen uit die tijd, zoals de gloeilampen, succesvol maatschappelijk wist in te bedden.

Jan Johannes Timmer werd in 1859 geboren te Pingjum. Hij was pas 23 jaar oud toen hij de leiding kreeg over de in 1823 gebouwde Heemstra State te Kimswerd, die hij als familiebedrijf voortzette. De kop-hals-rompboerderij, tegenwoordig rijksmonument, lag in de 'kleine bouwhoek' zoals het gebied tussen Kimswerd, Arum en Witmarsum wel wordt genoemd. Het is een enclave van akkerbouw in het greidegebied. In deze tijd hadden akkerbouwers in Friesland ook altijd een aantal koeien, voor de mest, maar ook voor de boter. Met zijn vrouw Romkje Anema (1862-1935) zou Timmer de rest van zijn leven op de Heemstra State wonen. Ze kregen twee dochters: Jetske en Wiepkje.

Jan Timmer was in meerdere opzichten een bijzondere man: een innovatieve boer, een initiatiefrijke bestuurder en een organisator. Een voorbeeld: in 1910 werd de stoommachine van Timmers zuivelfabriek, die hij in 1888 had opgericht in Kimswerd, aangesloten op een generator die elektriciteit leverde, een belangrijke vernieuwing. Gloeilampen gaven niet enkel meer licht dan gas en petroleumlampen, maar waren ook veiliger. Ook het dorp werd op deze nieuwigheid aangesloten, een primeur voor Friesland. Timmer was de drijvende kracht hierachter. Hij was bepaald geen thuiszitter en heeft maar liefst 34 maatschappelijke functies in zijn leven bekleed, vaak vele jaren

Jan Timmer (1859-1923). Portretfoto uit begin 20ste eeuw. (Tresoar)

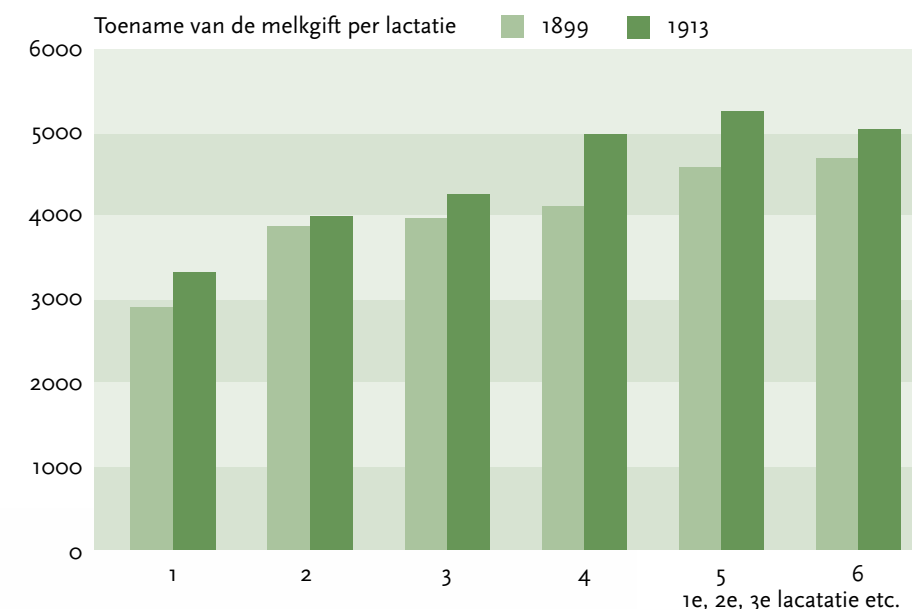
Romkje Anema (1862-1935), de vrouw van Jan Timmer. Portretfoto uit begin 20ste eeuw. (Tresoar)

achtereen. Een aantal hiervan: in 1881 was hij medeoprichter van het ziekenfonds in Kimswerd. Tussen 1883 en 1923 was hij lid van het bestuur van de Nutsspaarbank. In 1904 was hij voorzitter van de mede door hem opgerichte Coöperatieve Landbouwwerening in Kimswerd, die naast kunstmest en veevoer ook zorgde voor een stoomdorsmachine, een hengst en een springstier voor zijn leden. Tussen 1902 en 1916 was Timmer lid van de Provinciale Staten. En zo gaat het maar door: voorzitter van de Vereeniging voor Electriche Centrale Verlichting in Kimswerd, dijkgraaf, correspondent van het ministerie, enzovoort.

Metten is weten

Opvallend is de gedegenheid waarmee hij te werk ging. Voordat hij ideeën aan de man probeerde te brengen, bereidde hij zich altijd goed voor. Niet enkel theoretisch, maar ook praktisch, via gesprekken en contacten met deskundigen. En het waren concrete ideeën die

hij aan de man probeerde te brengen, geen producten of diensten. Of het nu om de zuivelfabriek ging, de tuberculosebestrijding bij het rundvee, het ziekenfonds, de elektriciteit of de Landbouwcoöperatie – een aspect dat steeds terugkomt, is dat hij letterlijk de boer op ging om het samen van de grond te tillen. Die gedegenheid is ook zichtbaar in Timmers archief dat onlangs is overgedragen aan Tresoar. Dit bevat uitermate veel gegevens over de koeien. Na 1910 werd het in snel tempo gebruik om gegevens over het veebeslag bij te houden, maar Timmer was zijn tijd vooruit. De leden van 'zijn' zuivelfabriek hielden al veel vroeger

geboortekaarten van de kalveren bij. Ook werden registers aangelegd van de opbrengsten en het vetgehalte van de melk per koe. Iedere twee weken ging een monsternemer langs de aangesloten boerderijen, die werden onderzocht op de fabriek. Per jaar werd vervolgens een overzicht per koe gemaakt. Het staafdiagram laat de melkopbrengsten per lactatie zien. Oudere koeien geven meer melk dan jongere koeien. Daarom is er in het diagram onderscheid gemaakt tussen koeien die na het eerste, tweede, derde, vierde of vijfde kalf

Jan Timmer hield de melkopbrengsten per koe nauwgezet bij in een staafdiagram. Oudere koeien geven meer melk dan jongere. Daarom is er onderscheid tussen koeien die na het eerste, tweede, derde, vierde of vijfde kalf melk gaven. (Tresoar)

Coöperatieve stoomzuivelfabriek te Kimswerd, circa 1912. Timmer had de fabriek in 1888 opgericht. (Tresoar)

Handwritten register of cows with columns for dates, milk yield, and other details.

Pagina uit het register van koeien van Jan Timmer; met opgave van de melk-opbrengst, 1909. (Tresoar)

Het Friese Paard

Jan Timmer was ook een fervent paardenfokker. Hij was nauw betrokken bij het paardenstamboek en de fokkerij van het Friese paard en zou een belangrijke bijdrage leveren aan behoud van het ras. Samen met enkele paardenfokkers in en rond Kimswerd richtte hij in 1889 de 'Vereeniging tot verbetering van het paardenras' op. Door op deze manier krachten te bundelen, konden beloftevolle jonge hengsten worden aangekocht. Ook droeg hij bij aan een fonds voor het verzekeren van paarden. Omdat kruisingen populairder waren voor werk op het land, waren er in 1913 nog maar drie Friese dekhengsten over in Friesland: Prins 119, Alva 113 en Friso 117. Samen met enkele andere prominente liefhebbers richtte Timmer nog datzelfde jaar de vereniging Het Friese Paard op, met als doel de raszuivere fokkerij te stimuleren.

In het archief zijn interessante sporen terug te vinden van Timmers activiteiten als paardenfokker. Afgezien van financiële sporen – de paarden waren immers onderdeel van zijn boerenbedrijf – is er correspondentie met andere paardenfokkers en liefhebbers van het Friese paard. Daarnaast zijn er opiniestukken van zijn hand. Van zijn rol binnen het stamboek is ook een en ander terug te vinden. Jarenlang was hij keurmeester voor het stamboek. Jaarlijks inspecteerde hij hengsten, merries of veulens en noteerde hij opmerkingen over de kwaliteit van de paarden die hij voor ogen kreeg. Hij bezocht keuringen en bijeenkomsten van eigen en andere stamboeken en landbouwtentoonstellingen, en was abonnee van diverse paardgerelateerde tijdschriften. Ook daarvan zijn sporen nagelaten. Hij wisselde niet alleen zijn kennis uit met andere geïnteresseerden, maar leende ook interessante artikelen en tijdschriften uit. Soms schreef hij dan een

opmerking bij een artikel dat speciaal zijn interesse wekte. Ook bewaarde hij foto's van een paard waar zijn oog op viel, of dat door hem gefokt was.

De zesjarige donkerbruine hengst Siegfried van de 'Vereeniging tot veredeling van het paardenras in Oostergo' te Dokkum. Bijlage bij het weekblad 'Hippus' van 7 april 1900, dat Timmer had bewaard. (Tresoar)

melk gaven. Duidelijk is te zien dat de opbrengsten stegen. Ongetwijfeld heeft Timmer bij de fokkerij rekening met deze gegevens gehouden: productieve koeien zullen gekoesterd zijn, de minder productieve verkocht.

Opmerkelijk aan de fabriek in Kimswerd is de kleine omvang. Dit had ermee te maken dat deze fabriek in de kleine bouwhoek lag, waar per hectare relatief weinig koeien werden gehouden. Dat betekende dat er alleen boter werd gemaakt, geen kaas zoals elders. Gevolg was een overschot aan afgeroomde melk, dat aan eigen varkens werd gevoerd. Daarnaast richtte men zich op een nichemarkt: sanatoria en ziekenhuizen. Na 1902 waren de koeien van boeren die aan de fabriek leverden namelijk gegarandeerd vrij van rundertuberculose.

Vrij van tuberculose

De infectieziekte tuberculose was een grote angst van iedere melkveehouder. Het was dan ook niet vreemd dat Timmer er zich mee bezighield. In een artikel dat hij voor het *Friesch weekblad* van 1 maart 1902 schreef, valt op dat hij uitstekend op de hoogte was.

Uiteraard kende hij de doorbraak van Robert Koch in 1882, die de tuberkelbacil isoleerde. Hij propageerde het gebruik van tuberculine, een door Koch ontwikkelde stof waarmee gediagnosticeerd kan worden of dieren en mensen tuberculose hebben. Tuberculinatie werd al gebruikt in naburige landen bij het rundvee, en Timmer laakte het tempo waarin Nederland deze methode omarmde. In zijn artikel berichtte hij dat de leden van de 'Stoomzuivelfabriek te Kimswerd' wel met de inspuiting van tuberculine waren begonnen en dat de resultaten 'prachtig' waren.

In een samenleving waarin oplossingen voor runder-tbc nog niet breed geaccepteerd waren, nam Timmer een risico met zijn tuberculine-aanpak. Want de consequentie van opgespoorde tbc was dat alle dieren die ziek of zelfs maar verdacht waren, verkocht zouden moeten worden. Dit programma was in 1899, nadat Timmer eerst op zijn eigen bedrijf met de tuberculine had geëxperimenteerd, onderdeel van de statuten van de zuivelfabriek geworden.

De zuivelfabriek van Kimswerd maakte op dat moment een soort doorstart mee. Van de oprichters waren nog vijf leden over, waardoor almaar meer melk van elders aangekocht moest worden. Dat was niet de bedoeling. Er kwam daarom

Robert Koch.

Het archief van Jan Timmer is onlangs overgedragen aan Tresoar door de nazaten van Jan Timmer. Alle 214 dossiernummers, in totaal circa twee strekkende meter, zijn geïnventariseerd en openbaar toegankelijk. Tresoar en Fryske Akademy danken mw. J.R. Bouma-Wierda voor het belang dat zij heeft gezien in de overlevering van dit archief, dat in veel opzichten zo belangrijk is voor de wetenschap en de geschiedenis van Friesland. Het bijzondere van deze verzameling bronnen is dat ze verzameld zijn door een boer die tegelijkertijd bestuurder en innovator

was. Zulke archieven zijn zeldzaam, en deze is misschien wel uniek. De bronnen kunnen belichten welke veelzijdige maatschappelijke verbanden er vanuit het boerenbedrijf zijn gelegd. Het is daarom een *Fundgrube* voor elke historicus die wil onderzoeken, hoe en waarom de rurale samenleving zo snel veranderde. De vooruitstrevendheid en betrokkenheid van Jan Timmer heeft in vele richtingen gewerkt, en een aanzet gegeven tot de modernisering van onze provincie.

Jan Timmer en Romkje Anema met hun dochters Jetske (links) en Wiepkje (rechts), circa 1892. (Tresoar)

Timmer bekleedde maar liefst 34 maatschappelijke functies in zijn leven. In Kimswerd was hij onder andere medeoprichter van het ziekenfonds en lid van het bestuur van de Nutsspaarbank. Dorpskom met tramrails, kaart uit 1912. (Tresoar, foto J. Dwinger)

een nieuwe coöperatieve vereniging, met nieuwe leden. En met een nieuw reglement, met de bepaling dat besmet vee moest worden verkocht. In 1899/1900 waren er bij de vijf oude leden nog maar vier reageerders (op de tuberculine) van de 47 kalveren, van de koeien van de acht nieuwe leden (194) waren er 37 reageerders, die allemaal weggingen. Over het volgende jaar schrijft Timmer: 'met spanning zagen zowel H.H. artsen evenals de leden onzer vereniging den uitslag van de inspuiting van de 112 kalveren tegemoet. Van de 112 kalveren reageerde er geen.' Dit was op niet alleen nationaal, maar ook op internationaal niveau een doorbraak, gebaseerd op een grondige kennis en gebruik van nieuwe inzichten.

Vanwege de tbc-vrije koeien kon de boter van de zuivelfabriek te Kimswerd onder andere verkocht worden aan sanatoria, waar hoge eisen aan voedselveiligheid gesteld werden. In de jaarverslagen wordt melding gemaakt van export naar sanatoria in Paramaribo: 3.960 pond in 1907 om precies te zijn. Ook is opmerkelijk dat er veel via postpakketten werd verhandeld. In het jaarverslag over 1911 wordt de uitbetalingsprijs van de melk vergeleken met die van de

grotere 'bondsfabrieken'. In Kimswerd lag die in die tijd meestal wat hoger. Niettemin moest de fabriek in 1930 haar poorten sluiten. Jan Timmer heeft dit niet meer meegemaakt. Hij overleed in 1923, op 64-jarige leeftijd.

In het oog van de orkaan

Het laatste kwart van de 19de eeuw tot aan de Eerste Wereldoorlog was een uiterst dynamisch tijdperk. Dat geldt des te meer voor het Friese platteland. Hier ging technologie en organisatiekracht hand in hand. Binnen enkele decennia voltrok zich een transformatie van een relatief eenvoudige, agrarische samenleving naar een moderne en meer complexe rurale maatschappij. Jan Timmer bevond zich in het oog van de orkaan. In zijn tijdperk is de interventiemachine van de overheid nog grotendeels afwezig. Ingrijpende vernieuwingen worden op boerderijen en ontluikende fabrieken uitgetest en voortgedreven. Bedrijven als de Heemstra State, de zuivelfabriek te Kimswerd en vereniging Het Friese Paard creëerden het noodzakelijke laboratorium om nieuwe ideeën uit te testen en te verspreiden. <

Met dank aan Barteld de Vries (Tresoar) voor de inspiratie bij het schrijven van dit artikel.

Merijn Knibbe (Veldhoven, 1960), Jorieke Savelkoul (Geleen, 1982) en Marijn Molema (Groningen, 1982) zijn als historici verbonden aan de Fryske Akademy en werken daar aan het onderzoeksprogramma 'Geschiedenis van de Friese Agri & Food, 1870-heden'.